

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В АСПЕКТІ РОСЛИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанню використання земельних ресурсів Харківської області, що розглядаються як природні ресурси та один з головних засобів виробництва. Обґрунтовуються ефективність використання земельних ресурсів в економіці сільського господарства області в цілому та в аспекті рослинництва зокрема. Проаналізовано динаміку деяких натуральних та вартісних показників економічної ефективності використання земельних ресурсів досліджуваної території. Розраховано та подано у вигляді картосхем деякі показники використання господарської території по районах Харківської області, на підставі яких визначено райони-лідери та райони-аутсайтери за ефективністю використання земельних ресурсів для потреб рослинництва.

Ключові слова: земельні ресурси, земельний фонд, рослинництво, сільськогосподарські угіддя, раціональне землекористування, економічна ефективність використання земельних ресурсів.

Наталія Добровольская. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В АСПЕКТЕ РАСТЕНИЕВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья посвящена вопросу использования земельных ресурсов Харьковской области, которые рассматриваются как природные ресурсы и одно из главных средств производства. Обосновываются эффективность использования земельных ресурсов в экономике сельского хозяйства области в целом и в аспекте растениеводства в частности. Проанализирована динамика некоторых натуральных и стоимостных показателей экономической эффективности использования земельных ресурсов исследуемой территории. Рассчитаны и представлены в виде картосхем некоторые показатели использования хозяйственной территории по районам Харьковской области, на основании которых определены районы-лидеры и районы-аутсайдеры по эффективности использования земельных ресурсов для потребностей растениеводства.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земельный фонд, растениеводство, сельскохозяйственные угодья, рациональное землепользование, экономическая эффективность использования земельных ресурсов.

Nataliya Dobrovol'ska. THE EFFICIENCY OF USING THE LAND RESOURCES IN THE PLANT GROWING ASPECT OF KHARKIV REGION. This article is devoted to the issue of using the land resources of Kharkiv region, it is considered as natural resources and one of the major agent of production. The efficiency of use the land resources in the field of agricultural economics in general and in the plant growing aspect production in particular is proved. The dynamics of some natural and cost of economic efficiency of using the land resources of study area are analyzed. Some indicators of using the economic territory of the districts of Kharkiv region are calculated and presented as a map, regions-leaders and district-outsiders for efficient of using land resources for plant growing production are defined.

Keywords: land resources, land fund, plant growing, agricultural land, land use, the economic efficiency of use the land resources.

Актуальність дослідження. Земельні ресурси разом з іншими природними ресурсами (лісовими, водними, мінеральними, кліматичними) є компонентами оточуючого середовища, місцем існування людини. Їм належить активна участь у суспільному виробництві, вони є засобом виробництва і джерелом задоволення потреб людини, а також земельні ресурси є невід'ємною і основною умовою життя та функціонування процесу суспільного виробництва.

В аграрному секторі земельні ресурси – головний засіб виробництва, найважливіша складова частина ресурсної бази землеробства. Характер і якість земель, родючість сільськогосподарських угідь визначають ефективність аграрного виробництва, можливість розв'язання продовольчої проблеми, продуктивність праці в аграрній сфері [4].

Ефективність використання земельних ресурсів має велике значення в економіці сільського господарства країни в цілому та Харківської області зокрема. Найбільшого значення ефективність використання земельних ресурсів набуває саме у рослинництві – галузі сільського господарства, яка використовує землю безпосередньо як природний ресурс та засіб виробництва. Кількість та якість отриманої продукції пов'язані з якісним станом, характером і умовами використання земельних ресурсів. Збільшення кількості та якості продукції рослинництва може бути успішно здійснено лише за умови значного підвищення **ефективності використання земельних ресурсів**, що набуває особливої **актуальності** у сучасних умовах ведення сільського господарства Харківської області.

З наведеного вище випливає **мета дослідження** – визначити головні показники ефективності використання земельних ресурсів в аспекті рослинництва Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Для Харківської області характерні надзвичайно високі показники частки сільськогосподарських угідь від загальної земельної площі області – 76,9 % та розораності сільськогосподарських угідь – 80,6 % . В структурі сільськогосподарських угідь області переважають рілля – 79 %, в той час як пасовища займають лише 13 %, сіножаті – 5 %, перелоги – 1 %, багаторічні насадження – 2 % [1]. Відсотки розораності та частки рілля свідчать про надзвичайно високий рівень використання землі для потреб рослинництва, що супроводжується постійним виснаженням природних властивостей земельних ресурсів.

З розрахунком на майбутнє, повне задоволення потреб населення в продуктах харчування вимагає отримання продукції рослинництва на основі раціонального та ефективного використання землі. За останні

роки практика господарювання в ринкових умовах підтверджує, що результативність та ефективність діяльності усіх категорій сільськогосподарських підприємств передусім залежить від ефективності використання земельних ресурсів.

Рівень виробництва основних видів сільськогосподарських культур значною мірою зумовлюється якісним складом земель. Проте на ефективність використання земельних ресурсів впливає багато чинників, зокрема рівень розвитку продуктивних сил, ступінь розораності землі, структура посівних площ, частка меліорованих земель у загальній площі сільськогосподарських угідь тощо [3].

Дослідження економічної ефективності використання земельних ресурсів цікавить спеціалістів різних профілів – економістів, екологів, географів тощо. Відповідно, існують різні підходи щодо дослідження даного питання. Узагальненим для кожного підходу є те, що **економічна ефективність використання земельних ресурсів** характеризується обсягом виробництва продукції рослинництва і тваринництва з 1 га земельної площі при найменших витратах на її одиницю, при чому результати цього виробництва оцінюються не лише в кількісних, а й в якісних показниках [2; 3]. Тобто, перед усіма землекористувачами стоїть завдання забезпечити вихід максимальної кількості якісної продукції з кожного гектара землі при мінімумі витрат на її виробництво.

Економічна ефективність використання земельних ресурсів у рослинництві характеризується системою *натуральних* і *вартісних* показників. До основних показників відносять:

- урожайність основних сільськогосподарських культур, *ц/га* (за територіальними одиницями або у часовому аспекті);
- валова продукція рослинництва у господарствах, *млн. грн.* (за територіальними одиницями або у часовому аспекті);
- рентабельність виробництва основних сільськогосподарських культур, % [2; 3].

Для оцінки ефективності використання земельних ресурсів Харківської області для потреб рослинництва було проаналізовано динаміку наведених показників. Урожайність основних сільськогосподарських культур Харківської області визначається певною стабільністю, хоча після кризи 2008 року помітне зниження урожайності цукрових буряків та картоплі. Після 2010 року ситуація покращується, урожайність починає зростати в усіх видах сільськогосподарських культур (рис. 1).

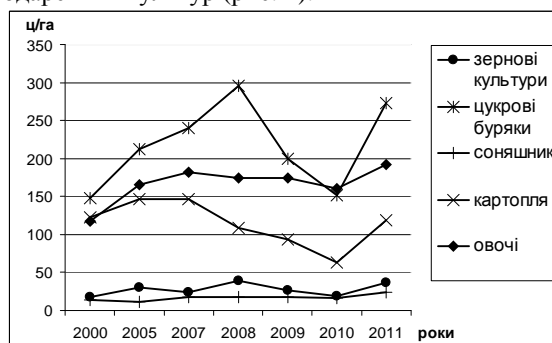

Рис. 1. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур Харківської області
(побудовано за даними [5])

У динаміці валової продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення Харківської області чітко простежуються наступні цікаві зміни. На початку 2000-х років та після кризи 2008 р. у сільськогосподарських підприємствах помітне зменшення валової продукції рослинництва. У господарствах населення протягом 1990-2005 рр. внаслідок земельної реформи відбулося збільшення валової продукції, яке також помітно зменшилося під час кризи 2008 року. Загальною тенденцією для продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення є зростання валової продукції після 2010 року (рис. 2).

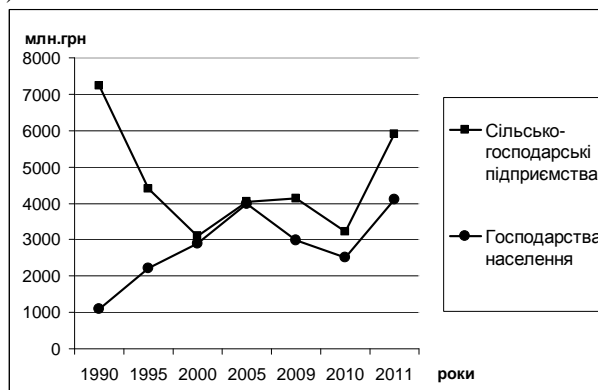

Рис. 2. Динаміка валової продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення у постійних цінах 2010 року; млн. грн. (побудовано за даними [5])

Загальний рівень рентабельності рослинництва Харківської області протягом 1990-2009 років постійно знижувався, і лише останніми роками почав зростати. Найстабільнішою культурою за рівнем рентабельності за досліджуваний період виявився соняшник, який жодного року не мав від'ємне значення рівня рентабельності. В той же час після 2005 року спостерігається позитивний зріст рентабельності соняшнику. Після 2009 року помітна позитивна тенденція до повільного зростання рівня рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур області (рис. 3).

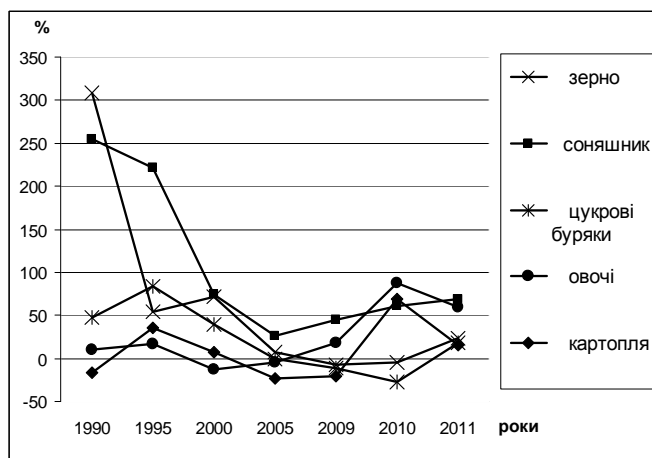

Рис. 3. Динаміка рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області (побудовано за даними [5])

Проаналізована динаміка основних показників економічної ефективності використання земельних ресурсів у рослинництві Харківської області виявила позитивну тенденцію до зростання показників, починаючи з 2009 року, яка, судячи з показників та прогнозів, повинна продовжуватися і далі. В той же час, у період від 2000 до 2009 року відбувалося неефективне використання земельних ресурсів з падінням урожайності, зменшення валових зборів та рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області.

Проте необхідно враховувати, що однаковий вартісний рівень ведення господарства може бути досягнутий на землях різної якості, тому з метою об'єктивної оцінки економічної ефективності використання землі в сільському господарстві за окремими зонами, районами або іншими одиницями необхідно також враховувати природні властивості земельних ресурсів, що збільшує цінність географічних знань у подібних дослідженнях. Вирішенню цього питання планується присвятити увагу в подальших дослідженнях.

Окремо при визначенні ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва визначають показники, що характеризують використання господарської території:

- співвідношення сільськогосподарських угідь до загальної площі угідь, % (характеризує структуру земельних угідь);
- співвідношення частки ріллі до загальної площі сільськогосподарських угідь, % (характеризує структуру сільськогосподарських угідь);
- співвідношення посівної площі окремих видів культур до загальної площі посіву, % (характеризує структуру посівних площ) [3].

Кожен з перелічених показників було розраховано по районах Харківської області. Для структури посівних площ було вирішено розрахувати показник співвідношення посівної площі зернових культур до загальної площі посіву, як найбільш значущої сільськогосподарської культури в структурі рослинництва Харківської області. Після розрахунків показників було побудовано картосхеми для кожного показника використання господарської території області. В результаті було отримано наступну інформацію.

У структурі земельних угідь по районах Харківської області чітко простежується територіальні угруповання районів, що мають однакові показники (рис. 4). Найвища питома вага сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі Харківської області притаманна південно-західним районам області, та окремим районам на сході – Великобурлуцькому, Шевченківському, Первомайському, Кегичівському, Сахновщинському, Зачепилівському, Лозовському, Близнюківському, Барвінківському. Середні значення даного показника спостерігаються у західних та східних районах області, в той час як райони, що мають найменшу питому вагу сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі, тяжіють до центру області – Краснокутський, Дергачівський, Харківський, Вовчанський, Чугуївський, Зміївський, Печенізький, Балаклійський та Ізюмський.

У структурі сільськогосподарських угідь по районах Харківської області помітно, що у найбільшій кількості районів спостерігаються середні показники питомої ваги рілля у структурі сільськогосподарських угідь (рис. 5). Лише три райони області – Богодухівський, Кегичівський та Коломацький мають найвищі показники і розташовані на заході області, в той час як Дворічанський, Барвінковський, Харківський,

Зміївський та Дергачівський райони мають найнижчі показники, розташовані в центральній частині області або на периферії.

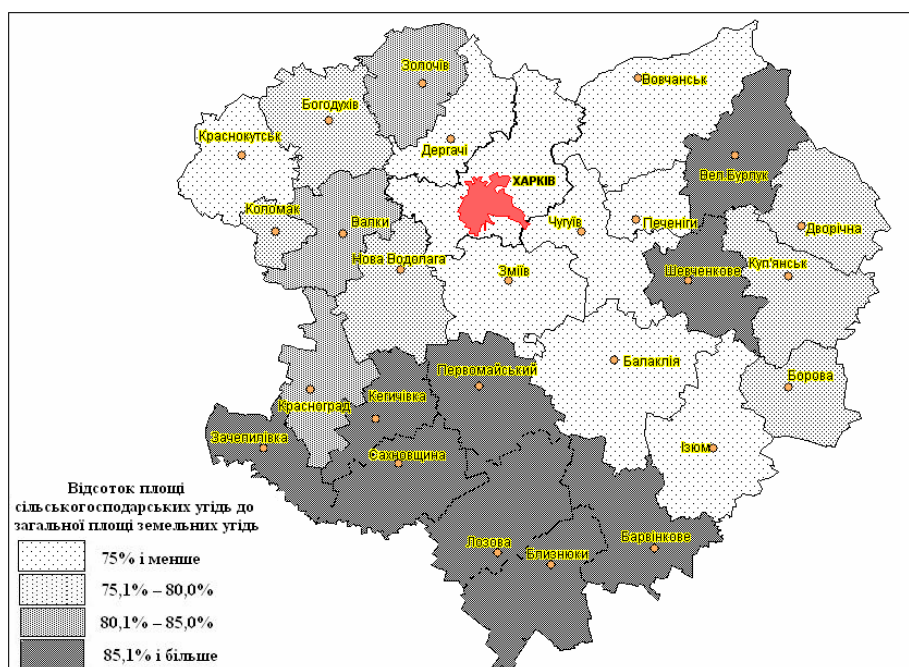

Рис. 4. Структура земельних угідь по районах Харківської області (побудовано за даними [6])

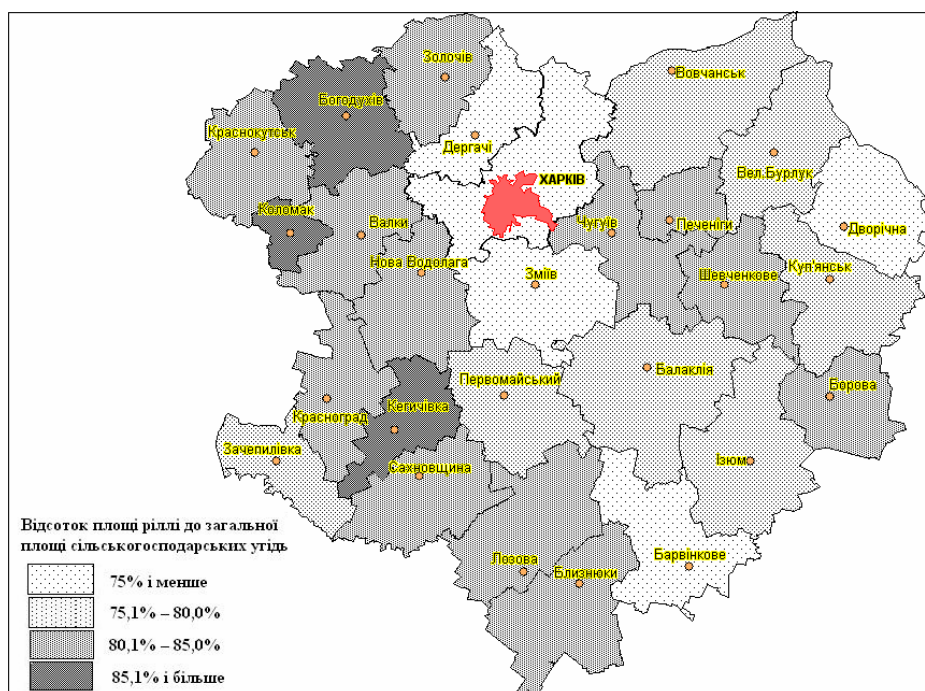

Рис. 5. Структура сільськогосподарських угідь по районах Харківської області
(побудовано за даними [6])

У структурі посівної площі зернових культур по районах Харківської області також можна виявити певні просторові закономірності (рис. 6). Райони з найвищими показниками питомої ваги посівів зернових культур у площі рілля переважно розташовані на півдні та сході харківської області, до них відносяться: Краснокутський, Богодухівський, Зачепилівський, Красноградський, Сахновщинський, Лозівський, Ізюмський та Великобурлуцький райони. Найменші значення показника питомої ваги посівів зернових культур мають лише два райони Харківської області – Дергачівський та Печенізький.

У підсумку, за всіма трьома показниками використання господарської території для потреб рослинництва отримуємо наступну інформацію. П'ять районів Харківської області потрапили до лідируючої групи – Богодухівський, Великобурлуцький, Кегичівський, Лозівський та Сахновщинський, всі представлені райони знаходяться на периферії області. До групи аутсайдерів за отриманими показниками потрапили чотири райони

області – Дергачівський, Зміївський, Печенізький та Харківський, тобто всі райони, які знаходяться переважно у центрі області та тяжіють до адміністративного центру, в структурі господарства цих районів розвиток промисловості грає більш значну роль, ніж розвиток сільського господарства.

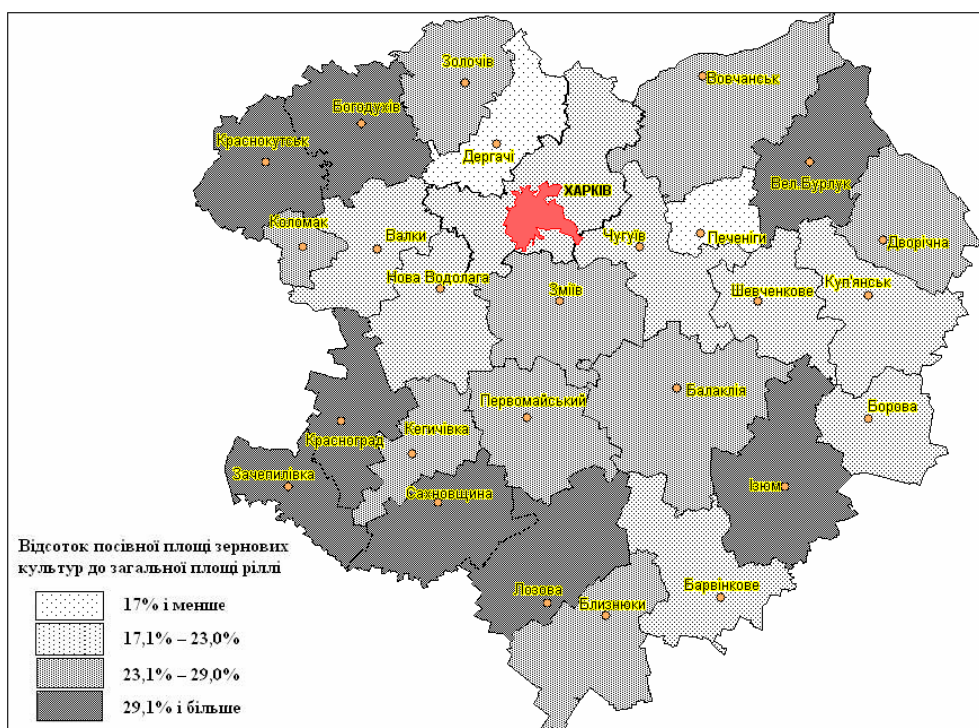

Рис. 6. Структура посівної площі зернових культур по районах Харківської області
(побудовано за даними [6])

Відтак, з точки зору ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва, периферійні райони постають у найбільш привабливому світі, доведення високої ефективності використання земельних ресурсів в цих районах може призвести до залучення нових інвестицій та розроблення локальних програм подальшого розвитку сільського господарства з більш детальним врахуванням окремих натуральних і вартісних показників ефективності використання земельних ресурсів, що в подальшому може стати основою для розроблення проекту створення системи територіальної організації та оптимізації землеробства для Харківської області в цілому.

Висновки. 1. Питання ефективного використання земельних ресурсів завжди було актуальним для сільського господарства України в цілому та Харківської області зокрема. Особливо гостро це питання постає в аспекті рослинництва, бо кількість та якість отриманої продукції рослинництва залежить від якісного стану, характеру і умов використання земельних ресурсів.

2. Для дослідження сучасного стану економічної ефективності використання земельних ресурсів у рослинництві Харківської області було визначено деякі натуральні і вартісні показники, проаналізовано їхню динаміку в часі. Проведений аналіз виявив позитивну тенденцію до зростання показників, починаючи з 2009 року, яка повільно продовжується і зараз.

3. Для визначення ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва були розраховані показники рівня використання господарської території за районами Харківської області, які було подано у вигляді картосхем. За співставленням трьох показників було виділено райони-лідери та райони-аутсайди за ефективністю використання земельних ресурсів для потреб рослинництва.

4. У подальших дослідженнях планується розробити пропозиції щодо шляхів підвищення ефективності використання земельних ресурсів досліджуваної території з врахуванням природних властивостей земельних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Довкілля Харківської області (статистичний збірник) / [За редакцією О.М. Ракітіної]. – Х., 2011. – 123 с.
2. Економіка сільського господарства: Навч. посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
3. Зінченко О.І. Рослинництво: Підручник / О.І. Зінченко, В.Н. Салатенко, М.А. Білоножко; За ред. О.І. Зінченка. — К.: Аграрна освіта, 2001. — 591 с.: іл.
4. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
5. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2011. – 159 с.

6. *Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) / [під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х., 2012. – 582 с.*